

המכללה לביטחון לאומי

מחזור ל' - 2002 - 2003

עבודה שנתית

"המאבק על התודעה

במלחמה הפוסט המודרנית"

מגישה: אל"מ מירי אייזין

מדריך מלווה: זאב שניר

מנחה: ד"ר יורם פרי, אוניברסיטת תל אביב

מאי 2003

3.....	מבוא
5.....	מטרות העבודה
6.....	שאלות המחקר
6.....	פרקי עבודה
7.....	פרק א': הסביבה המושגית של "המאבק על התודעה"
8.....	המאבק על התודעה Perception Warfare, Perception Management
16.....	לוחמה פוליטית Political Warfare
17.....	דיפלומטיה ציבורית Public Diplomacy
18.....	הסברה
20.....	תעמולה Propaganda
23.....	אמצעים אקטיביים Active Measures
24.....	דיסאינפורמציה Disinformation
25.....	לוחמה מודיעינית
25.....	לוחמת מידע Information Warfare
29.....	לוחמה פסיכולוגית Psychological Warfare
35.....	פרק ב': המלחמה הפוסט מודרנית וה"מאבק על התודעה"
35.....	מאפייני המלחמה הפוסט מודרנית
37.....	רמות האסטרטגיה
38.....	מימדי המלחמה
41.....	פרק ג': מקרה בוחן: חומת מגן וה"מאבק על התודעה"
42.....	הנרטיב הישראלי
43.....	הנרטיב הפלסטיני
43.....	הנרטיב העולמי
45.....	פרק ד': דיון: תיחום המונח, הגדרתו ומקומו בניתוח המלחמה
45.....	טיפולוגיה של המונחים
48.....	"המאבק על התודעה" דיון והגדרה
50.....	ביבליוגרפיה

מבוא

האסטרטגיה של העימות המוגבל היא להשיג הכרעה תודעתית של החברה תוך הסתייעות באמצעים צבאיים. המערכה היא על תודעת החברה, החוסן הלאומי. אופן ההכרעה מושג על ידי תמרון הדעת להטלת ספק וליצירתה של תחושת אי ודאות מתמדת.

(ניר, 2002, ע' 83)

עניינה של עבודה זו הוא בהגדרת מונחי יסוד, הנוגעים ל"מאבק על התודעה", המתהווה כנדבך מרכזי במלחמה הפוסט מודרנית בישראל. במהלך הלחימה של השנים האחרונות התבטאו בכירים שונים במדינת ישראל על הצורך להכריע את "תודעת היריב"¹. הרמטכ"ל, רב אלוף משה (בוגי) יעלון, הצהיר עם כניסתו לתפקיד, כי מטרת צה"ל במאבק הנוכחי היא להגיע להכרעה תודעתית של הפלסטינים². התבטאותו של יעלון הביאה לתגובות ביקורתיות, והעלתה שאלות רבות: מהי התודעה במסגרת המלחמה, וכיצד משפיעים עליה? האם מדובר בתחום עיסוק חדש או במונח חדש לתחום קיים במלחמה? מי אחראי להשפעה על התודעה במלחמה? איזה תפקיד ישלתקשורת בהשפעה על התודעה? אלו צינורות להשפעה על התודעה קיימים לבד מתקשורת ההמונים? האם המאבק על התודעה הוא נושא עיסוק צבאי, מדיני או חברתי?

מסקירה ראשונה של הספרות נדמה, כי העיסוק הצבאי בתודעה הוא תחום עתיק, שמופיע כבר בכתבי סון טסו לפני שלושת אלפים שנה. הוגים צבאיים מרכזיים – קלאוזביץ, לידל הארט ובעידן הנוכחי לוטוואק וברודי, הזכירו את סוגיית התודעה, אף אם לא הגדירו זאת בצורה ישירה. אך בבדיקה מעמיקה מסתבר כי ההגדרות בהווה אינן מקבילות להגדרות העבר, וכי השינוי שחל

---

¹ התייחסויות שונות ל"מלחמה על התודעה" ניתן למצוא באימרות של קציני צבא כקצין אג"ם פיקוד דרום, מפקד חטיבה בפיקוד מרכז, וכמובן הרמטכ"ל יעלון. סימוכין: הודעות דובר צה"ל "זו מלחמה על התודעה" 23 דצמבר 2002, ראיון קצין אלמוני "חומת מגן לא תחזור" YNET 5 ינואר 2003, פדהצור ראובן "כך לא נלחמים בטרור" הארץ 11 דצמבר 2002.

² בניזמן, עוזי (21 יולי 2002) "מה יחשב לניצחון" הארץ

נובע מתמורות במהות המלחמה. מאפייניה של המלחמה הפוסט מודרנית כוללים שחקנים, שהם ישויות לא מדינתיות; מלחמות בעצימות נמוכה; רגישות גבוהה לנפגעים ומרכזיות המידע.

חשיבותו של המידע בעידן הפוסט מודרני אינה מוטלת בספק. עד לכניסתן של תחנות החדשות, שדיווחו "און ליין", עיקר ההשפעה התודעתית הודגשה בזירה הפנימית של כל מדינה. בעשור האחרון חלה התפתחות מהותית עם הדיווח הישיר, בזמן אמת וללא הפסקה, של כל מלחמה, ישירות לבתי מרבית תושבי העולם. משמעות אפקט ה- "CNN" היא בתפיסה חדשנית של הצבאות את המאבק על התודעה, המחייבת התייחסות פיקודית, וכפועל יוצא – תורתית.

ה"מאבק על התודעה" קיבל ממדים חדשים עם מהפכת המידע, הבאה לידי ביטוי גם בתפוצת האינטרנט העולמית. בעידן האינטרנט קיים טשטוש גבולות של המערכה, היעדר יכולת חסימה של מידע, ונגישות פרטנית למידע של כל גורם מעוניין בכל מקום ובכל שעה. אלה מהווים חלק נוסף ממאפייני המלחמה הפוסט מודרנית.

צה"ל נאבק, מתקופת האינתיפאדה הראשונה, בזירת הלחימה של התקשורת³. האינתיפאדה מהווה מלחמה פוסט מודרנית, וממד המידע תפס בה מקום בולט. מרכיב אחד של ממד המידע הוא ההשפעה על תודעה, ניסיון להשפיע על קהלי יעד שונים על מנת להשיג את יעדי המלחמה. מערכת המושגים, הנוגעת ל"מאבק על התודעה" במלחמה המודרנית, רחבה ואינה מוסכמת בין מדינות, צבאות ומוסדות אקדמיים.

---

³ בסוף שנות התשעים נכתבה, לראשונה, הוראה תורתית לטיפול מפקדים בנושא: צה"ל/אגף מבצעים/חטיבת תורה והדרכה (1997) "ההסברה והתקשורת כרכיב בעבודת המפקד והמטה", הוראה.

מתחילת האינתיפאדה השנייה קיימת הנחה רחבה שצה"ל הגיע, אמנם, להישגים בזירת הלחימה היבשתית, אך הפסיד במאבק על התודעה. ההפסד במאבק זה נתפס כהפסד מהותי, היכול להשפיע על זירת הלחימה היבשתית, על מצבה של ישראל בעולם, ואף על עתיד אופייה של מדינת ישראל.

התבטאותו של הרמטכ"ל יעלון, על השגת הכרעה תודעתית של הפלסטינים, נגעה למהות השגת ההכרעה במלחמה. קיימות שאלות עקרוניות בעידן המלחמה המודרנית על מהות ההכרעה – האם ניתן להגיע להכרעה? האם ההכרעה היא המטרה במלחמה המודרנית והפוסט הרואית?

לאור העובדה, כי "המאבק על התודעה" הוא מושג חדש יחסית, חל בלבול רב באשר להגדרתו, לתפיסתו ולמשמעויותיו. בעבודה זו אנסה להציג את מערכת המונחים, הקשורים ל"מאבק על התודעה" בהיבט המלחמה הפוסט מודרנית, ולנתח את ההתפתחות המושגית.

בישראל, אין עדיין עיסוק אקדמי במערכת המונחים, הנלווים ל"מאבק על התודעה" בעברית. המשגת ה"מאבק על התודעה" חסרה גם בשפות אחרות. יחד עם זאת, קיימים מונחים וממשקים לנושא בארצות הברית ובמערב אירופה, אותם אציג, על מנת שיהוו בסיס תיאורטי השוואתי.

מטרות העבודה

- להוות כלי עזר להמשך מחקר בתחום על ידי הבהרת מונחי יסוד, הנלווים למושג "המאבק על התודעה", בהקשר למלחמה הפוסט מודרנית ובדגש על ההקשר הישראלי.
- לנתח את מיקום העיסוק האקדמי והמוסדי של ה"מאבק על התודעה", בהקשר לביטחון הלאומי ולמלחמה הפוסט מודרנית בישראל.
- לבדוק את אופני ההתייחסות ל"מאבק על התודעה" על ידי ניתוח מקרה בוחן של מבצע "חומת מגן".

שאלות המחקר

- כיצד קשור "המאבק על התודעה" למאפייני המלחמה הפוסט מודרנית?
- האם ב"מאבק על התודעה" מדובר במושג חדש או בשם חדש למונח קיים?
- כיצד ראוי לטפל במחקר "המאבק על התודעה" בישראל?
- כיצד ראו הצדדים השונים את "המאבק על התודעה" במבצע "חומת מגן"?

פרקי עבודה

בפרק א' אציג את ההגדרות הקיימות ל"מאבק על התודעה" בישראל ובארצות מערביות. בהמשך הפרק אציג את המונחים הקיימים, המקובלים כ"מילים נרדפות" בתחום.

בפרק ב' אציג את מאפייני המלחמה הפוסט מודרנית וההתייחסות ל"מאבק על התודעה" ברמות המלחמה ובמימדי המלחמה הפוסט מודרניים.

בפרק ג' אציג "מקרה בוחן" (Case Study) של "המאבק על התודעה" במהלך מבצע "חומת מגן" באפריל 2002.

בפרק ד' אדון בטיפולוגיה של מונחים הקשורים ל"מאבק על התודעה", ובמקומו של העיסוק בביטחון הלאומי בישראל.

פרק א': הסביבה המושגית של "המאבק על התודעה"

במה עוסק "המאבק על התודעה"? האם מדובר במונח חדש העוסק בפועל בתכנים דומים הנחבאים תחת מונח אחר? האם מדובר בתחום חדש לגמרי, אשר לא עסקו בו בעבר? מדוע המונח נמצא בשימוש נרחב בישראל בשנתיים האחרונות של הלחימה הנוכחית עם הפלסטינים?

מסקירת הספרות הכללית מסתבר, כי קיימים מונחים שונים, הקשורים לתחום ה"מאבק על התודעה". רשימה חלקית כוללת את המונחים **תעמולה**; **לוחמה פסיכולוגית**; **לוחמה פוליטית**; ובמקרה הישראלי המונח **הסברה**. בנוסף, יש רשימה ארוכה של מונחים נלווים, בעלי חשיבות להבנת התחום כמו **לוחמת מידע**, **דיסאינפורמציה**, **תקשורת**, נרטיב, קהל יעד וכמובן – תודעה. בשימוש פופולרי ניתן להוסיף את המשפט "**The Battle For The Hearts And Minds**", המתייחס בעיקר לחברה ולא למשטר.

באקדמיה תחום העיסוק אינו שייך לדיסציפלינה אחת ברורה: המחלקות העוסקות בנושא, הן מדעי המדינה (בהקשר למלחמה) ופסיכולוגיה (בהקשר לתודעה). בעיסוק בתחום התודעה במלחמה מגלות דיסציפלינות מדעיות נוספות עניין, בעיקרן בתחום מדעי החברה, וביניהן: מחקר התקשורת, ההיסטוריה, הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה. בארצות המערב הולכים ומתפתחים חוגים ללימודי תרבות, המשלבים את תחומי מחקר החברה, הפסיכולוגיה החברתית, הפילוסופיה ומחקר התקשורת.

קשיים נוספים בהגדרת המונחים, הרלוונטים לנושא "המאבק על התודעה", נובעים מהמשמעויות השונות בשפות השונות של המינוחים השונים (עברית מול אנגלית) וכן בארצות שונות (ארצות הברית, אנגליה, שבדיה או ישראל). להלן יוצגו המונחים, אשר יסייעו להמשיג את "המאבק על התודעה". תחילה, יוצגו ההגדרות הקיימות על המאבק על התודעה, ובהמשך ההגדרות למונחים הנלווים, העוסקים לכאורה באותו תחום. בכל מונח יוצגו ההגדרות הישראליות והמערביות, תוך ניסיון לנתח את מרכיבי ההגדרה, והמשמעות להמשך הדיון.

המאבק על התודעה Perception Warfare, Perception Management
התייחסות להשפעה על התודעה במלחמה קיימת כבר אצל הוגי הדעות הקלאסיים, מסון טסו ועד לוטוואק. אך ההגדרות הקלאסיות אינן מתייחסות בצורה נפרדת למאבק על התודעה.
המונח תודעה נמצא בשימוש רחב יותר מאז המלחמה הקרה. ניתוח תודעת המנהיגים, תודעת החברות והשפעתן על מלחמה גרעינית היוו תחום ידע חשוב. שני חוקרים מרכזיים אשר עסקו בתודעה ובהשפעתה על היחסים הבינלאומיים, הם רוברט ג'רביס ומייקל הווארד. הווארד כתב מספר ספרים, בנושא המלחמה, אשר יוצגו בפרק השני. ג'רביס כתב ספר יסוד על תפיסה ועיוותי תפיסה (Jervis, 1976). אך בתרגום לאנגלית המונח בשימוש של ג'רביס הוא המונח Perception, קרי, המונח תודעה ותפיסה זהים באנגלית. ספרו של ג'רביס מקיף את כל תחום היחסים הבינלאומיים, תוך הדגמת המשמעות של הבנת התפיסה / תודעה של מנהיג. ג'רביס קבע בפתיחת המחקר שהוא לא יעסוק בתחום התודעה החברתית, אלא בתחום תודעת המנהיגים (Ibid, P. 5). בנוסף, המחקר שלו התמקד במשמעות התודעה לנושא ההרתעה, ולא המלחמה (כשולן ההרתעה). ג'רביס מציג מספר מרכיבים שונים היוצרים את תפיסת המנהיגים: גורמים חיצוניים, תהליכים פנימיים, הבנת המציאות, הפסיכולוגיה של האיש וכן המבנה האישיותי (Ibid).
המונח "מאבק על התודעה" מצוי בשימוש פופוליסטי נרחב בישראל בשנים האחרונות. יחד עם זאת, אין הגדרה צבאית ישראלית רשמית למונח. השימוש החוזר של הרמטכ"ל הנוכחי, רב אלוף משה (בוגי) יעלון במונח "מאבק על התודעה" הביאה את התחום למרכז העשייה. תפיסת הרמטכ"ל לנושא הובא במסגרת כנס הרצליה ב דצמבר 2002:

הצורך בכרעה תודעתית – המערכה העולמית נגד הטרור בכלל וההתמודדות היומיומית עם הטרור בפרט הינם בבסיסו של דבר מלחמה על התודעה. לצד הלחימה המעשית נגד הטרור נדרש להטביע בתודעת מחוללי הטרור

ובתודעת הסביבה התומכת בהם את המחיר בעין השימוש בטרור ואת העובדה שלא ניתן לגרום לשבירת החברה הישראלית ולהשיג רווחים מדיניים בגין השימוש בטרור. הדבר יכול להתבצע רק באמצעות הפגנת נחישות ויכולת עמידה בכל רבדי המדינה והחברה, תוך המחשה שגם דמוקרטיה מסוגלות להגן על עצמן בשעת מבחן מבלי לאבד את צלמן וגביית מחיר מן הצד השני בגין השימוש בטרור ואלימות.

יעלון, 2002, עמ' 368 – 369.

ההגדרות הקיימות, אשר יובאו להלן, מייצגות את דיסציפלינות ההגות הצבאית, הפסיכולוגיה, ומדעי המדינה.

ההגדרה הישראלית הצבאית, הבלתי רשמית, היא של אלוף משנה (מילואים) שמואל ניר, אשר עוסק מספר שנים בנושא העימות המוגבל ובמסגרתו ב"מערכה על התודעה", המהווה יעד מרכזי בסוג העימות הנדון. הגדרתו של ניר מפורטת בקובץ מאמרים פרי עטו, "העימות המוגבל", אשר פורסם על ידי חטיבת תורה והדרכה של צה"ל ב - 2002. בהקדמה לספר מודגש, כי הדברים בספר הם פרי עטו של ניר ואינם מהווים עמדה רשמית של צה"ל.

הגדרתו של ניר ל"מערכה על התודעה":

האסטרטגיה של העימות המוגבל היא להשיג הכרעה תודעתית של החברה תוך הסתייעות באמצעים צבאיים. המערכה היא על תודעת החברה, החוסן הלאומי. אופן ההכרעה מושג על ידי תמרון הדעת להטלת ספק וליצירתה של תחושת אי ודאות מתמדת.

(ניר 2002 ע' 83)

הגדרתו של ניר מדגישה את המימד החברתי במלחמה על פני המימדים האופרטיביים, הטכנולוגיים והלוגיסטיים. בהגדרה קיימת הפרדה בין התחום הצבאי של המלחמה על התודעה (הסתייעות באמצעים צבאיים) לתחום הלא צבאי. אך קיימות מספר בעיות בהגדרה זו:

• אין התייחסות לתודעת שתי החברות הנלחמות (אלא רק לתודעת

החברה "היריבה").

- על אף שניר מגדיר את הצבא כגורם מסייע בעיסוק בתחום, הרי שנקודת המוצא של ההגדרה היא ניתוח של העימות המוגבל, ובתוכו המאבק על התודעה. מדובר בנקודת מוצא אופרטיבית, המשפיעה על טווח תחום העיסוק.
- הכלים, שניר מציב לטיפול בנושא, חלקיים ובלתי ברורים (תמרון הדעת להטלת ספק ולתחושת אי ודאות) ומתייחסים רק לפן השלילי של ההשפעה ולא לאפשרות לשינוי אחר.

הגדרה שונה למאבק על התודעה, היא מאבק על דעת הקהל. התודעה החברתית קשורה לדעת קהל, כאשר מונח זה אינו בשימוש בהגות הצבאית. המונח מאבק על דעת הקהל נמצא בשימוש של אנשי התקשורת והתעמולה. ההגדרה להלן היא של החוקר הישראלי, איש משרד החוץ הישראלי, משה יגר (מדעי המדינה והיסטוריה). ההגדרה מעניינת בהקשר לדיון, עקב הדמיון שלה להגדרות האמריקניות שיובאו בהמשך על ניהול תודעה:

מאבק על דעת הקהל פירושו: השמעת תביעה, או טיעון ועמידה על דרישות במגמה לשכנע מספר רב ככל האפשר של אנשים, לרכוש אמונם ולהשיג תמיכת ציבור, זאת אומרת, של דעת הקהל, לא רק בארצות הנוגעות בעניין במישרין, אלא לעיתים בארצות אחרות. המונח קהל יעד כולל: ציבורים מוגדרים, ציבורי יעד, המעורבים בנושאים מיוחדים ושכלפיהם יש לכוון את המאמצים המיועדים לרכישת תמיכתם והבנתם.

(יגר, 1986, ע' 23)

בארצות הברית ובבריטניה המונח "מאבק על התודעה" אינו קיים, אך הולך ומתפתח מונח מקביל – "ניהול התודעה". ההגדרה המובאת להלן היא מתוך מילון המונחים הצבאיים של צבא ארצות הברית:

Perception Management

Actions to convey and/or deny selected information and indicators to foreign audiences to influence their emotions,

motives, and objective reasoning as well as to intelligence systems and leaders at all levels to influence official estimates, ultimately resulting in foreign behaviors and official actions favorable to the originators objectives. In various ways, perception management combines truth projection, operations security, cover and deception and psychological operations.

(DOD, 2001, p. 323)

תרגום:

ניהול תודעה

פעולות אשר נועדו להעביר מידע או למנוע העברת מידע בצורה סלקטיבית, ואינדיקטורים נוספים מקהלי יעד זרים ואליהם. זאת, במטרה להשפיע על גשותיהם, מטרותיהם, ועל שיקול הדעת שלהם; וכן להשפיע על מערכות מודיעין, על מנהיגים בכל הרמות, ועל ההערכות הרשמיות. המטרה היא להביא להתנהגות מסויימת של גורמים זרים, וכן לפעולות הרצויות ליוזם המידע. ניהול התודעה, באופנים שונים, כולל עירוב של שימוש באמת, ביטחון מבצעי, כיסוי והונאה וכן מבצעים פסיכולוגיים.

הגדרה זו של "ניהול התודעה" תופסת את התחום ביריעה רחבה, אשר בתוכה מופעלים תחומי ההונאה, המבצעים הפסיכולוגיים, וכן התעמולה (המוגדרת כ"הפעלת האמת"). המימד המרכזי הוא המימד החברתי, אך בהגדרה זו טמונים גם מימדים נוספים של המלחמה: המימד הטכנולוגי ואף המימד האופרטיבי. ראוי לציין, שהגדרה זו רואה בתחום ניהול התודעה תחום שמעבר לתחום הצבאי – השפעה על התנהגות כוללת של עמים ומדינות, אשר מושפעים משלל אמצעים, בחלקם צבאיים. הגדרה נתפסת כתחום השפעה של האמריקנים על קהל יעד לא אמריקני. הגדרה רשמית אמריקנית, לא צבאית, היא של המועצה לביטחון לאומי, כפי שהיא מיוצגת על ידי ה-FBI. ההגדרה חדשנית, ומייצגת ראייה מדינית – ביטחונית הגנתית של ניהול התודעה כתחום המאיים על ארצות הברית, נהפוך מההגדרה של צבא ארצות הברית:

Perception Management

Perception Management is foreign power sponsored or foreign power coordinated intelligence activity directed at the U.S Government or U.S. Corporations, establishments, or persons, which involves manipulating information, communicating false information, or propagating deceptive information and communications designed to distort the perception of the public (domestically or internationally) or of U.S. government officials regarding U.S. policies, ranging from foreign policy to economic strategies.

(FBI, 2003, p.3).

תרגום:

ניהול תודעה - פעילות של כוח זר או מודיעין זר, המכוונת נגד ממשל, חברות, או אישים אמריקניים. הפעילות כוללת מניפולציה של מידע, העברת מידע כוזב, או פרסום מידע מטעה, אשר נועדו להביא לסטייה של תודעת הציבור (בארצות הברית או בעולם) או של אישי ציבור בנוגע למדיניות של ארצות הברית; החל ממדיניות חוץ ועד למדיניות כלכלית.

הגדרה זו היא היפוכה של התפיסה הצבאית האמריקנית. קרי, ניהול התודעה הוא תחום, המאיים על ארצות הברית בהפעלה של אויבים מחוץ על קהלי היעד בארצות הברית.

בקובץ מאמרים אמריקאי מ – 1982, בנושא הלוחמה הפסיכולוגית, הוקדש פרק לנושא התודעה. יודגש כי, טרם פורסם קובץ עדכני יותר ועל כן יובאו מתוכו מספר הגדרות, בשל חשיבותן לראיה המוסדית האמריקנית של הנושא. במסגרת ניתוח המבצעים הפסיכולוגיים מוצגת סוגיית שינוי התודעה

במלחמה:

A man's perceptions have developed in a given cultural and social setting. It is the task of the commander and the planner to restructure not only the real situation of an opponent but also the

situation as the opponent perceives it. This is done not only by propaganda leaflets but also a wide range of other means. The military commander, through actions at his disposal, can change not only the opponent's will to fight but also his perceptions of us and our intentions.

(Askenasy, 1982, p. 13)

תרגום:

תודעתנו של אדם התפתחה בסביבה תרבותית וחברתית נתונה. תפקיד המפקד והמתכנן לבנות מחדש לא רק את תמונת המצב האמיתית של היריב, אלא את תמונת המצב, כפי שתופס אותה היריב. דרך הפעולה היא לא רק באמצעות עלוני תעמולה, אלא באמצעים מגוונים. המפקד הצבאי, בפעולות העומדות לרשותו, יכול לשנות לא רק את רצון היריב להילחם אלא גם את תפיסתו אותנו, ואת הכוונות שלנו.

הגדרה זו של "תודעה" אינה שייכת בצורה ברורה למימד החברתי. הדגש בהגדרה זו הוא על המימד האופרטיבי: פעולות של מפקד, המשפיעות על תודעת היריב. בהגדרה זו, על פי הראיה הפסיכולוגית, תחום "ניהול התודעה" כולל בתוכו הן את תחום התעמולה והן את תחום הלוחמה הפסיכולוגית. בהגדרה קיימת התייחסות לפן החברתי התרבותי הרחב של מקום בניית התודעה של מפקד, בתוך תרבות נתונה. הסביבה התרבותית מהווה יעד להבנה על מנת להשפיע על התודעה.

מכון המחקר האמריקאי, "רנד" (RAND), עסק בסוגיית השפעת לוחמת המידע על עתיד המלחמה. אחד הממדים החשובים, אשר הודגש על ידי החוקרים הוא ההשפעה על התודעה.

Perception Management: Manipulation of information that is key to perceptions.

(Mollander, 1996, p. 22-23)

תרגום:

ניהול תודעה: מניפולציה של מידע המהווה מפתח לתודעות.

ההגדרה ל"ניהול התודעה", על פי חוקרי מכון רנד, מבליטה את תחום המידע: "מניפולציה של המידע" הוא נוסח השגור בתחום התעמולה והלוחמה הפסיכולוגית, כפי שיוצג להלן. אך, יחד עם זאת, חוקרי מכון רנד ניתחו את תחום ניהול התודעה כקשור במימד אחד של המלחמה – המימד הטכנולוגי.

ראיה עדכנית נוספת של "המאבק על התודעה" היא של הוגה הדעות הצבאי, אדווארד לוטוואק. במחקר, אשר פורסם במספר מהדורות החל מ – 1987, "אסטרטגיה של מלחמה ושלום", מנתח לוטוואק את רמות האסטרטגיה ואת הלוגיקה של המלחמה (מפורט בהמשך בפרק השני). בפרק, המוקדש לנושא "שכנוע חמוש", הוא מציג מושג חדש באנגלית – suasion. המונח הומצא על ידו, כדי שיוכל ליצור מונח מתאים לתיאור השפעתה של מלחמה בלי להלחם בקרב פיזי. המונח, מהווה חיסור של שני מונחים persuasion ו – disuasion. שני המונחים הם משלימים – היכולת להכריח או לשכנע בנוגע לביצוע פעולה על בסיס קיום הכוח מבלי להפעיל את הכוח. חשיבות הניתוח של לוטוואק לנושא "המאבק על התודעה" בעידן המלחמה המודרנית היא בהצבת הנושא כחלק מהמלחמה. לדידו, נעשה הדבר מחוץ לתחום האסטרטגיה הצבאית. לוטוואק מציג את רמת ה"אסטרטגיה רבתי", וכולל ברמה זו את נושא ה – "Armed Suasion" (Luttwak, 1987, ע' 190, לוטוואק, 2002, ע' 276).

כיצד רואה לוטוואק את נושא המאבק על התודעה? בפרק על כוח ההשפעה הוא מגדיר את תחום התודעה כלהלן:

Diplomacy, Propaganda and Deception

In the absence of any objective measure for armed strength unused, strategy outside war is therefore a commerce conducted in as many currencies as there are interested parties. Inevitably,

different values – sometimes greatly divergent – are assigned to the same military forces, and an important function of both diplomacy and propaganda is precisely to manipulate those subjective evaluations.

(Luttwak, 1987, p. 192)

תרגום:

דיפלומטיה, תעמולה והונאה: אין בנמצא מדדים אובייקטיביים של עוצמה צבאית; מכיון שכך, האסטרטגיה - שלא בזמן מלחמה - מהווה מסחר המתבצע במטבעות רבות, כמספר הצדדים המעוניינים. מטבע הדברים יש הבדלים ניכרים, ולעתים אף גדולים מאוד, בערכים, המיוחסים לאותם כוחות צבאיים ממש. אחד התפקידים החשובים של הדיפלומטיה ושל התעמולה הוא, להשפיע על ההערכות הסובייקטיביות הללו.
(לוטווק, 2002, מהדורה עברית, ע' 278)

הגדרה שונה ובעלת עניין נכתבה במכללה לביטחון לאומי השבדי, ופורסמה במאמר המנתח את תחום "לוחמת התודעה" – Perception Warfare. החוקר השבדי, אשר כתב על הנושא, רואה בלוחמת התודעה תחום לוחמה חדש, המאפשר להילחם בלי להשתמש בצבאות. ההגדרה להלן מציגה זווית נוספת לבחינת הנושא, גם בהקשר הישראלי:

Perception warfare is the concept of how to create occurrences that give illusions of all as winners in their own way. It is combat of the commanders' minds.

(Friman, 1999, p.1.)

תרגום:

לוחמה על התודעה היא התפיסה של יצירת מצבים הנותנים תפיסה מדומה שכל אחד ניצח בדרכו הוא. המדובר בלוחמה על התודעה של המפקדים.

הגדרה שבדית זו פותחת צוהר לרעיון חדשני: סיום מלחמה, בה תודעתית שני הצדדים חושבים שהם ניצחו. בתחום המלחמה לא מקובלת הראיה של

האפשרות לניצחון הדדי, אלא רק של מנצח ומפסיד. הראיה של פרימן משתלבת בתפיסה האירופית הפוסט מודרנית של המלחמה. ההגדרה מאפיינת את תחום 'לוחמת התודעה' כתחום עיסוק צבאי, קרי השפעה על המפקדים, ולא על החברות הנלחמות. בכך, כוללת ההגדרה את תחום העיסוק ברמה האופרטיבית ובממד האופרטיבי של המלחמה.

לוחמה פוליטית Political Warfare

בארצות הברית ובבריטניה התקיים דיון אקדמי בסוף שנות השמונים של המאה העשרים על מהות המונח "לוחמה פוליטית". המונח, 'לוחמה פוליטית', אינו מצוי בשימוש צבאי או אקדמי בישראל. על פי ההגדרות, אשר יוצגו להלן, המונח כולל בתוכו את תחום "המאבק על התודעה":

ההגדרה הראשונה מצויה במילון המונחים הצבאיים של ארצות הברית:

Aggressive use of political means to achieve national objectives.

(DOD, 2001, p. 330)

תרגום:

שימוש אגרסיבי באמצעים פוליטיים להשגת מטרות לאומיות.

המכללה לביטחון לאומי האמריקני קיימה יום עיון, אשר יוחד לסוגיית הלוחמה הפוליטית ב – 1989. ההגדרות, להלן, נלקחו מספר סיכום הכנס.

לא נמצאו הגדרות מאוחרות יותר לתחום בארצות הברית:

Political Warfare is the forceful political expression of policy...

Political Warfare is the marshalling of human support, or opposition, in order to achieve victory in war or in unbloody conflicts as serious as war.

(Codevilla, 1989, p. 77)

תרגום:

לוחמה פוליטית הוא סוג מבע כוחני פוליטי של מדיניות...לוחמה פוליטית היא

גיוס סיוע או התנגדות אנושיים, על מנת להשיג ניצחון במלחמה או בקונפליקט שאין בו שפיכות דמים כמו במלחמה.

הגדרה זו, של חוקר מדיסציפלינת מדעי המדינה, מדגישה את סוגיית התמיכה או ההתנגדות של החברות המעורבות על מנת להשיג הכרעה במלחמה. על אף שלא מוזכרת המילה תודעה – הרי שניתן לראות בהגדרה ראייה כוללת של המימד החברתי.

בקובץ המאמרים הצבאי אקדמי על הלוחמה הפסיכולוגית, שהוזכר כבר בהגדרות לתודעה, נכתבה ההגדרה הבאה ללוחמה פוליטית:

Combined operations of diplomacy and propaganda.

(Askenasy, 1982, p.11)

תרגום:

מבצעים משולבים של דיפלומטיה ותעמולה.

מכאן, תחום הלוחמה הפוליטית כולל בתוכו את תחום התעמולה והדיפלומטיה. הגדרה זו כוללנית מאוד, אך חשובה להיבט המדיני ביטחוני, קרי, רמת האסטרטגיה רבתי. כמו כן חשוב המונח להחדרת תחום התעמולה ככלי פעולה. המוטיב, לפיו התעמולה היא כלי פעולה, חוזר על עצמו במספר מונחים נוספים.

דיפלומטיה ציבורית Public Diplomacy

המונח אינו קיים במילון מונחי צה"ל, אך הוא רלוונטי לניתוח המושג של ה"מאבק על התודעה". "דיפלומטיה ציבורית" – ההגדרה נלקחה מיום עיון של המכללה לביטחון האמריקאי מ – 1989, אשר מצוטט במונחים נוספים.

Public Diplomacy

Public Diplomacy appears to encompass three distinct closely related functions. These are international information, international political action (overt political warfare) and public

affairs.

(Carnes, 1989, p 17)

תרגום:

דיפלומטיה ציבורית

נראה כי דיפלומטיה ציבורית כוללת שלוש פונקציות, בעלות קשר הדוק: מידע בינלאומי, פעילות פוליטית בינלאומית (לוחמה פוליטית גלויה) ויחסי ציבור.

הגדרה זו היא בעלת חשיבות לדיון, בשל הראיה האינטגרטיבית של כלים שונים להשגת המטרה של השפעה על קהלי יעד שונים.

הסברה

המונח הסברה הוא מונח ייחודי בשפה העברית. אין לו מקבילות בשפה האנגלית. המונח בערבית, המתורגם למונח הסברה בעברית, זהה למונח "תעמולה".

הגדרה על פי המילון למונחי צה"ל:

(באנגלית מוגדר כ - Explanation): פעולה או תהליך של מתן פירוש למידע, שתכליתם לטפח את רוח היחידה (מוראל) על ידי פעולות אלו: העמקת הכרתו הרעיונית של החייל; הידוק זיקתו למדינה ולערכיה הלאומיים והחלוציים; הכשרתו להבין ולהעריך נכון את אחריותו, את תפקידיו ואת מבצעיו כחייל צה"ל וכאזרח מדינת ישראל. ממשימות ההסברה: להסביר לחיילים את מדיניות הכנסת, הממשלה, המטה הכללי של צה"ל ושאר המוסדות המוסמכים של המדינה ושל הצבא; להקנות לחיילים את ערכי היסוד של העם ושל המדינה ואת ערכיו החינוכיים של צה"ל. בכל שלבי הפיקוד, המפקד הוא האחראי להסברה בעוצבה או ביחידה הנתונה תחת פיקודו. (צה"ל, 1998, ע' 145)

רון שליפר (מדעי המדינה) מציג את המונח "הסברה" כמונח ישראלי, אשר הומצא עקב הרתיעה הישראלית מהמונח תעמולה. לפי שליפר, בתכתובת במלחמת העצמאות עדיין היה שימוש במונח "תעמולה", ומתחילת 1949 החל השימוש במונח "הסברה". הבלבול במונחים מסוכם על ידי שליפר

בהגדרה למילה תעמולה: "מתן מידע לצורך השגת יעדים מדיניים". בראיית שליפר המונח הסברה והמונח תעמולה זהים (שליפר, 2002, ע' 9). יגר מביא בפתיחה לספרו על מערך הסברת החוץ של ישראל הגדרה להסברה:

המונח "הסברה" פירושו: ביאור, פירוש, בירור המובן, גם אם לא לשם שכנוע הרי לשם הבנה טובה יותר בתקווה שזו תתרום בדיעבד לשינוי עמדות". (יגר, 1986, עמ' 28 – 29)

ההגדרות שלעיל מציגות, בראיה צרה, את תחום ההסברה: כמילה נרדפת לתעמולה. על פי שני החוקרים, ההסברה אינה תחום עיסוק צבאי, והגדרה הצבאית של המונח הסברה – אף מדגישה גישה זו. הביקורת על שתי ההגדרות היא באופק הצר, שהרי בראי מדינת ישראל להסברה תפקיד במלחמה הנוכחית, והיה תפקיד להסברה גם במלחמות העבר. הראיה הרשמית של מדינת ישראל ניתן לראות בהתייחסות למונח הסברה כפי שמוצג בשני דוח"ות רשמיים של מדינת ישראל על מערך ההסברה, דו"ח מבקר המדינה ודו"ח המועצה לביטחון לאומי:

פעולות ההסברה של ישראל בתחומי החוץ והביטחון נועדו להציג ולהבהיר לקובעי המדיניות, למעצבי דעת הקהל ולציבור הרחב בזירות הבין לאומית והאזורית את עמדותיה המדיניות והביטחוניות של המדינה, וכן להסביר את עמדות ישראל בתחומים הללו לציבור בישראל. ההסברה הינה כלי עזר חשוב, שנועד לסייע למאמץ המדיני-ביטחוני להשיג את היעדים המבוקשים.

מבקר המדינה, 2002, ע' 11.

ההתמודדות המדינית ביטחונית כיום מתנהלת בזירה התקשורתית, המדינית, בכלכלית והתודעתית, כאשר המידע והתקשורת הם לב ליבה של העבודה המדינית והתקשורת משמשים כזירת קרב מרכזית ומשפיעים על התודעה. יכולתה של הממשלה להשפיע על הדימוי התקשורתי של עמדותיה ופעולותיה מהווים גורם מרכזי בתמיכה במדיניות מבית ומחוץ.

המועצה לביטחון לאומי, 2002, ע' 1.

ניתן לשייך את ההסברה למימד החברתי של המלחמה. הדגש לדיון בנושא

"המאבק על התודעה" הוא: האם מדובר בכלי טכני, ברמה הטכנית של לוטוואק, או באמצעי בעל אפקט משמעותי, ברמת האסטרטגיה רבתי?

תעמולה Propaganda

המונח, תעמולה, הוא המונח ה"טעון" ביותר בספרות המחקרית והצבאית. קיימים הבדלים גדולים בהגדרת המונח: ההבדלים בולטים בין האסכולות – מדעי המדינה, פסיכולוגיה, תקשורת, סוציולוגיה והיסטוריה. רשימת ההגדרות, להלן, כוללת ייצוג של כל האסכולות המדעיות.

הגדרה על פי המילון למונחי צה"ל:

שימוש מגמתי בתקשורת המונים כדי להשפיע על דעות, על עמדות ועל רגשות של קבוצת אנשים, כדי שיתנהגו התנהגות הרצויה ליוזם התעמולה. מבחינים בין שלושה סוגי תעמולה: תעמולה אפורה – הפצת מידע בלי לזהות בבירור את מקורו האמיתי; תעמולה לבנה – הפצת ידע בדרך שאינה מסתירה את מקורו האמיתי; תעמולה שחורה – הפצת מידע בדרך המתיימרת לנבוע ממקור מסויים הרצוי ליוזם, אף על פי שאינה כזו. (צה"ל, 1998, ע' 659)

ההגדרה הצבאית מדגישה מספר נושאים: שימוש בתקשורת המונים (להבדיל מאמצעי שכנוע והשפעה נוספים); יריעה רחבה של ההישג הנדרש (השפעה על עמדות, רגשות ודעות). ההגדרה אינה מצטמצמת לתחום הצבאי בלבד.

ההגדרה במילון המונחים הצבאיים האמריקאיים:

Any form of communication in support of national objectives designed to influence the opinions, emotions, attitudes, or behavior of any group in order to benefit the sponsor, either directly or indirectly.

(DOD,2001, pp 342)

תרגום:

כל צורת תקשורת, אשר נועדה לסייע למטרות הלאומיות, במטרה להשפיע על דעות, רגשות, גישות או התנהגות של כל קבוצה על מנת לשפר את עמדת היוזם, בצורה ישירה או בלתי ישירה.

ההגדרה הצבאית האמריקנית כוללת את כל סוגי התקשורת, והדגשת המטרה – סיוע ליעדים הלאומיים, המשפיעים על כל סוג של קהל יעד. משה יגר (מדעי המדינה והיסטוריה), מציג את המונחים - הסברה ותעמולה, כמונחים נרדפים. בהקדמה לספרו על הסברת החוץ של ישראל הוא מגדיר את המונח:

תעמולה פירושה דברי הסבר או הטפה, שמטרתם לשכנע את הזולת בצדקת רעיון מסויים, אמונה או השקפה; או מתן פרסום שיטתי ברבים לרעיון או לעניין מסויים במטרה להביא את הציבור לקבלם, לתמוך בהם או לפעול עבורם. המדובר בתהליך תקשורתי שיטתי לחיזוק או שינוי עמדות מקובלות בציבור כלפי ענין בעל משמעות חברתית.

(יגר, 1986, ע' 28)

החוקר הישראלי, דן כספי (תקשורת המונים), מביא את הגדרת התעמולה על פי הגדרת חוקר חלוצי בתחום, לאסוול, אשר ניתח טכניקות תעמולה במלחמת העולם:

שליטה על דעות באמצעות סמלים נושאי משמעות, מעשיות, שמעות, דיווחים, תמונות וצורות אחרות של תקשורת חברתית.

(כספי, 1995, ע' 25)

לאסוול הבחין בין ההיבטים המוסדיים של התעמולה לבין היבטיה התוכניים. לאסוול הבחין גם בין קטגוריות של תעמולה: תעמולה להצדקת יעדי המלחמה; "תעמולת אשם", תעמולת הכפשה או שטנה; ותעמולה ליצירת אשליה של ניצחון (כספי, שם).

מחקר אקדמי, אמריקני, של תחום הפסיכולוגיה בצבא, עסק גם בנושא התודעה והתעמולה. במאמר, המוקדש לנושא התעמולה והפן האקטיבי של התעמולה (ראה להלן בהגדרה הבאה), הוא עוסק גם בשאלה הפסיכולוגית של תחום התעמולה. ההגדרה לתעמולה (פסיכולוגיה):

The two classes of influence techniques are propaganda and active measures. Propaganda comprises semiotic stimuli, i.e. signs and symbols which convey a message through communication media. Be it speeches, broadcasts, magazines, posters, or pamphlets, the message for the most part is true and intended to convey the truth.

(Bloom, 1991, p 694)

תרגום:

קיימות שתי טכניקות השפעה: תעמולה ואמצעים אקטיביים. התעמולה מורכבת מגירויים סמיוטיים, הכוללים סמלים שמעבירים מסר באמצעות תקשורת המונים. היא תבטא בנאומים, בשידורים, במגזינים, בפוסטרים או בעלונים. המסר, בעיקרו הוא דבר אמת ומתכוון להעביר את האמת.

הגדרה זו רואה בתעמולה טכניקת שכנוע, וברור כי קיימות טכניקות נוספות מעבר לתעמולה. בנוסף, ההגדרה מדגישה את השימוש בתקשורת ההמונים ככלי בלעדי להעברת המסר.

גישה בריטית לנושא תעמולה מפורטת בניתוח החוקר הבריטי, ג'ון בלק (מדעי המדינה), אשר חקר את מערך התעמולה הבריטי ממלחמת העולם השנייה ועד שנות השבעים של המאה העשרים. ההגדרה של בלק לתעמולה היא:

Propaganda:

A conscious, organized attempt to influence attitudes, beliefs or actions primarily through the mass media of communications.

(Black, 1975, p IX)

תרגום

תעמולה:

ניסיון מודע ומאורגן להשפיע על דעות, אמונות או פעולות באמצעות תקשורת ההמונים.

בלק, חוקר מדיסציפלינת מדעי המדינה, הדגיש אף הוא את המימד של ההשפעה על הדעות. אך ההגדרה של בלק חשובה, כי הניתוח שלו את התעמולה הבריטית בוצע על פי הכלול בהגדרה. בלק כלל את נושא ההשפעה, בדגש על שימוש בתקשורת המונים, מבלי להפריד בין קהלי היעד של היריבים.

אמצעים אקטיביים Active Measures

בארצות הברית קיימת אבחנה בין תעמולה פסיבית לתעמולה אקטיבית. הפרדה זו איננה קיימת בספרות הישראלית. מכיון, שאנו עוסקים ב"מאבק על התודעה", השימוש בתעמולה אקטיבית רלוונטי גם לנושא. להלן יובאו ההגדרות ל"אמצעים אקטיביים" – השימוש האקטיבי בכלי התעמולה.

אין הגדרה במילון מונחי צה"ל, או במילון המונחים הצבאיים של ארצות הברית. ההגדרה נלקחה מהמחקר האמריקאי האקדמי על פסיכולוגיה צבאית:

There are two types of active measures. One type comprises semiotic stimuli conveying a message that is false or intended to deceive, e.g. disinformation. The other type comprises direct actions such as assassination and bombings, military deployment, sexual entrapment, a leader's visit to an adversary's country, or the development and employment of front groups. The intent of the latter type is to influence observers of the act or the act's consequences.

(Bloom, 1991, p 694)

תרגום

קיימים שני סוגי אמצעים אקטיביים. סוג אחד כולל מסר מילולי, שהוא שקרי או נועד להונות, דהיינו דיסאינפורמציה. הסוג השני כולל פעולות ישירות כגון רצח פוליטי, פצצות, פריסה צבאית, מלכוד מיני, ביקור מנהיג במדינת היריב, או פיתוח ופריסה של קבוצות חזית. הכוונה בארגוני חזית היא להשפיע על קהל היעד בעצם הפעולה או המשמעות, הנובעת מהפעולה.

ההגדרה לאמצעים אקטיביים, כחלק מהתעמולה, מרחיבה מאוד את יריעת העיסוק של התעמולה. כאן מודגשים נושאי מידע (דיסאינפורמציה) וכן פעילות אקטיבית, אשר נועדה להשפיע על דעות – כמו רצח פוליטי, פעילות צבאית וכד'.

ההגדרות למונחים "תעמולה" והסברה" מעלות את השאלה: האם קיים הבדל ביניהם? כאמור, שלייפר אינו מוצא ביניהם הבדל, אלא רתיעה ישראלית מהמונח תעמולה ועל כן המעבר למונח הסברה. אך בכל מדינות המערב קיימת רתיעה מהקונוטציה השלילית המתחברת למונח תעמולה, וכפועל יוצא קיים שימוש במונחים אחרים. המונח הישראלי, הסברה, אמור להיות קביל יותר מתעמולה. דוגמה לכך ניתן לראות בהגדרה של יגר. יחד עם זאת, אם מבודדים את הקונוטציה השלילית של המונח, ובודקים את תחום ההגדרה האקדמי, הרי שהסברה היא תעמולה "לבנה".

דיסאינפורמציה Disinformation

המונח דיסאינפורמציה מוצג בדרך כלל כמילה נרדפת לתעמולה, או לוחמה פסיכולוגית. מקור המילה מהשפה הרוסית, Dezinformatsia, שהייתה מחלקה ב'ק.ג.ב' אשר עסקה בתעמולה שחורה. ההגדרה הבאה היא מתוך מחקר בסיסי אמריקני על תעמולה. כותבי המחקר הם מתחום מחקר התקשורת:

Disinformation means false, incomplete, or misleading

information that is passed, fed or confirmed to a target, individual, group or country.

Misinformation is misguided or erroneous information.

(Jowett & O'donnell, 1999, p. 18)

תרגום:

דיסאינפורמציה היא מידע שקרי, חלקי או מטעה המועבר לקהל יעד. היעד יכול להיות יחיד, קבוצה או מדינה. מיסאינפורמציה היא מידע מוטעה או בלתי נכון.

לוחמה מודיעינית

המונח לוחמה מודיעינית הוא מונח ישראלי שאין לו מקבילות בשפה האנגלית.

הגדרה על פי המילון למונחי צה"ל:

לוחמה שמשמשים בה שימוש מניפולטיבי במידע ובפעולות, כדי להשפיע על היעד לנקוט תגובה הרצויה ליוזם הלוחמה. מניפולציה: השפעה בעורמה על דעות של מישהו או נקיטת אמצעים או תכסיסים להשגת מטרה. (צה"ל, 1998, ע' 348)

ההגדרה רלוונטית לנושא "המאבק על התודעה", בעיקר למיפוי כלל המונחים, הדומים והנמצאים בשימוש שגוי בניתוח הכולל.

לוחמת מידע Information Warfare

המונח לוחמת מידע מצוי בשימוש נרחב ביותר בספרות האקדמית והפופולרית. התחום מצוי במרכז סדר היום האסטרטגי והאקדמי מעל עשרים שנה. ההגדרות למונח מוצגות מאחר שלוחמת המידע היא חלק מתחום מתהווה, המשפיע "המאבק על התודעה". ההגדרות להלן הן הגדרות צבאיות, מתחום מדעי המדינה, התקשורת, הפסיכולוגיה, וכן בין תחומי.

הגדרה על פי המילון למונחי צה"ל:

לוחמת מידע - Information Warfare

פעולות שנוקטים כוחותינו כדי להשיג עליונות בתחום המידע באמצעות השפעה על מידע האויב, על תהליכי קבלת החלטותיו, על מערכות המידע שלו ועל רשתות הקשר המבוססת על מחשבים. באותה העת מגינים כוחותינו על מערכות המידע שלנו, על התהליכים הכרוכים בעיבוד המידע ועל רשתות המחשבים.

(צה"ל, 1998, ע' 273)

הגדרות על פי המילון האמריקני למונחים צבאיים:

Information Warfare

"Information operations conducted during time of crisis or conflict to achieve or promote specific objectives over a specific adversary or adversaries.

(DOD, 2001, p. 203)

תרגום:

לוחמת מידע

מבצעי מידע, המתבצעים במהלך משבר או קונפליקט על מנת לקדם יעדים מסויימים כנגד יריב מסוים או יריבים מסויימים.

Information Operations

Actions taken to affect adversary information and information systems while defending one's own information and information systems.

(DOD, 2001, p. 203)

תרגום:

מבצעי מידע

פעולות, הננקטות על מנת להשפיע על מידע ועל מערכות מידע של היריב תוך הגנה על המידע ומערכות המידע שלך.

Defensive Information Operations

The integration and coordination of policies and procedures, operations, personnel, and technology to protect and defend information systems. Defensive information operations are conducted through information assurance, physical security, operations security, counter-deception, counter-psychological operations, counterintelligence, electronic warfare, and special information operations. Defensive information operations ensure timely, accurate, and relevant information access while denying adversaries the opportunity to exploit friendly information and information systems for their own purposes.

(DOD, 2001, p.118)

תרגום:

מבצעי מידע הגנתיים

האינטגרציה ושתוף הפעולה של מדיניות, תהליכים, מבצעים, כוח אדם וטכנולוגיה בהגנה על מערכות מידע. מבצעי מידע הגנתיים מנוהלים על ידי גיבוי מידע, ביטחון פיזי, ביטחון מבצעי, אמצעי נגד הונאה, מבצעי נגד פסיכולוגיים, מודיעין נגדי, לוחמה אלקטרונית, ומבצעי מידע מיוחדים. מבצעי מידע הגנתיים מבטיחים נגישות למידע בזמן, מדוייק ורלוונטי, תוך מניעת האפשרות מהיריב לנצל מידע ומערכות מידע ידידותיים למטרותיהם.

Offensive Information Operations

The integrated use of assigned and supporting capabilities and activities, mutually supported by intelligence, to affect adversary decision makers to achieve or promote specific objectives. These capabilities and activities include but are not limited to operations security, military deception, psychological operations, electronic warfare, physical attack and/or destruction, and special information operations, and could also include computer network attack.

(DOD, 2001, p 307)

תרגום:

מבצעי מידע התקפיים

השימוש המשולב ביכולות ופעילויות בהקצאה או בסיוע, הנעזרות במודיעין ונועדו להשפיע על השגת המטרות של מקבלי ההחלטות אצל היריב. יכולות ופעילויות אלו הן כוללות, אך אינן מוגבלות לביטחון מבצעי, הונאה צבאית, מבצעים פסיכולוגיים, לוחמה אלקטרונית, תקיפה פיזית ו/או השמדה פיזית, ומבצעי מידע מיוחדים, ויכולות לכלול גם התקפה של רשת מחשוב.

מכון המחקר "רנד" הקדיש לתחום "לוחמת המידע" סדרה של מחקרים מסוף העשור הקודם. המחקרים באו לבחון את השפעתה הצפויה של לוחמת המידע על האסטרטגיה-רבתי בעתיד. ההגדרה נלקחה מעבודה של החוקרים משנת 1997. החוקרים הם אנשי מדעי המדינה ופסיכולוגיה:

Information Warfare

The ongoing rapid evolution in cyberspace – the global information infrastructure – and the opportunities and vulnerabilities it brings.

(Mollander, 1997, p.1)

תרגום:

לוחמת מידע

ההתפתחות המהירה והנמשכת במרחב הקיברנטי – התשתית הגלובאלית של המידע – האפשרויות והפגיעות הצפונות בו.

במה נקשר תחום "לוחמת המידע" לנושא "המאבק על התודעה"? חשיבות ההגדרות, אשר הובאו לעיל, היא בשיוך מדוייק יותר, ובהגדרת התשובה לשאלה: במה עוסקים ובמה לא עוסקים? ההגדרות של צה"ל, וכן של צבא ארצות הברית, מדגישות את המימד האופרטיבי של לוחמת המידע. חוקרי רנד מדגישים מאוד את המימד הטכנולוגי של לוחמת המידע. קיימת נטיה

כללית בכתובים להדגיש כמילים נרדפות תחומים שונים, וביניהם לוחמת מידע, לוחמה פסיכולוגית ותעמולה.

לוחמה פסיכולוגית Psychological Warfare

להלן יובאו ההגדרות למונח המשלים בפרק זה, המונח "לוחמה פסיכולוגית". מונח זה הוא המרכזי בדיון בשאלה, האם "המאבק על התודעה" הוא תחום ישן שזכה לשם חדש או תחום חדש לגמרי?

המונח "לוחמה פסיכולוגית" מצוי בשימוש נרחב על ידי חוקרים בתחומים שונים. ההגדרות, אשר יוצגו כאן, לקוחות מתחומי ההגות הצבאית, הפסיכולוגיה, היסטוריה, תקשורת ובין תחומי.

הגדרה על פי המילון למונחי צה"ל:

לוחמה שמשמשים בה בתעמולה ובפעולות פסיכולוגיות אחרות, כדי להשפיע על דעות, על רגשות ועל התנהגות של קבוצת אנשים בקרב האויב. תכליתה של הלוחמה הפסיכולוגית היא לערער את בטחונם העצמי והאידיאל של חיילי האויב, את אמונתם ביכולתם לנצח או לעמוד במילוי המשימה, את זיקתם הלאומית ואת אמונתם בצדקת דרכם. עם פעולות הלוחמה הפסיכולוגית מונים פעולות אלו: כריזה ישירה, תשדורת רדיו, הפצת כרוזים, הפעלת תקשורת המונים והפעלת סוכנים.

(צה"ל, 1998, ע' 270)

ההגדרה הצבאית הישראלית רואה בלוחמה פסיכולוגית תחום עיסוק צבאי, המתמקד בקהל יעד אחד – חיילי האויב.

שליפר רואה בלוחמה פסיכולוגית את המרכיב המרכזי לפעילות תודעתית מול קהלי יעד שונים. הוא מציג את התפיסה האמריקנית בתחום, ומפרט שני מסמכי דוקטרינה של צבא ארצות הברית בתחום המידע: מסמך דוקטרינה FM 100-6 על לוחמת מידע (ראה הגדרה בלוחמת מידע); ומסמך דוקטרינה FM 33-1-5 על לוחמה פסיכולוגית. האמריקנים מחלקים את

העיסוק בלוחמה פסיכולוגית לשלוש רמות: אסטרטגית, אופרטיבית וטקטית. הרמות השונות נדרשות לעסוק בשלושה אלמנטים בסיסיים: קהלי יעד, מסרים וצינורות הפצה. בכל רמה נדרש הדרג המתאים (דרג מדיני או צבאי) להכין, מבחינה פסיכולוגית, את קהלי היעד למשימה באמצעות צינורות הפצה שונים (שלייפר, 2002, עמ' 10 – 12).

חוקר ישראלי נוסף, אריאל מררי (פסיכולוגיה), ניתח את תחום הלוחמה הפסיכולוגית וקבע כי הגבלת התחום לתעמולה בלבד היא טעות. ההגדרה שלו לתחום הלוחמה הפסיכולוגית:

השילוב המתוכנן של כלל האמצעים העומדים לרשות האומה, ולפי העקרונות פסיכולוגיים נכונים, על מנת לגרום לשינוי דעותיו, עמדותיו, רגשותיו, ובסופו של דבר התנהגותו של האויב, באורח הרצוי.

(מררי, 1982, ע' 4)

ההגדרה של מררי היא ההגדרה הכוללת ביותר, אשר דומה מאוד לתחום של "המאבק על התודעה". אין בהגדרה הגבלה לתחום התקשורת, ואין בה הגבלה לתחום הצבאי. יחד עם זאת ההגדרה מכוונת כולה להשפעה על האויב – וללא התייחסות לכלל החברות הנלחמות. לא ברור מה כולל מררי בהגדרה לאויב – האם רק לכוחות הנלחמים, או גם לחברות היריבות? במסגרת מחקר של המכללה לביטחון לאומי האמריקאי, ה – NDU, התפרסם קובץ מאמרים בנושא הלוחמה הפוליטית ב – 1989. בקובץ מאמר על לוחמה פסיכולוגית (הכותב מדען המדינה) ולהלן ההגדרה למונח:

Psychological Operations (psyop) may be defined broadly as the planned use of communications to influence human attitudes and behavior. It consists of political, military and ideological actions conducted to create in target groups behavior, emotions and attitudes that support the attainment of national objectives.

(Paddock, 1989, p. 45)

תרגום:

ניתן להגדיר באופן רחב מבצעים פסיכולוגיים כשימוש מתוכנן בדרכי תקשורת על מנת להשפיע על גישות והתנהגויות של אנשים. התחום כולל פעולות פוליטיות, צבאיות, ואידיאולוגיות, המבוצעות על מנת ליצור בקהלי יעד התנהגות, רגשות וגישות התומכות בהשגת היעדים הלאומיים.

מחקר אמריקאי אחר (פסיכולוגיה), אשר הוקדש לנושא הלוחמה הפסיכולוגית הצבאית, פורסם ב – 1982. אין מחקר צבאי אקדמי חדש יותר לתחום. המונח המרכזי – לוחמה פסיכולוגית:

The planned or programmed use of the total spectrum of human actions to influence attitudes and actions of friendly, neutral and enemy populations important to national objectives. The purpose of PSYOP is to influence behavior, specifically to influence behavior in such a way as to serve national interests.

PSYOPS involves those behaviors that are intended by governments and its components to influence the behavior of other governments or their components in the domain of national security.

(Mclaurin, 1982, p. 2, p. 7)

תרגום:

השימוש המתוכנן או המתוכנת של כל מכלול ההתנהגויות של האדם על מנת להשפיע על גישות ופעולות של קהלי יעד ידידותיים, נייטרליים ועוינים החשובים ליעדים הלאומיים. התכלית של לוחמה פסיכולוגית היא להשפיע על התנהגות, באופן ממוקד, כך שתשרת את היעדים הלאומיים. לוחמה פסיכולוגית כוללת אותן התנהגויות שבכוונת ממשלות, על כל מרכיביהן, להשפיע באמצעותן על ההתנהגות של ממשלות אחרות או מרכיביהן בתחום הביטחון הלאומי.

שתי ההגדרות האמריקניות הן כוללות, וקיימת בהן התייחסות לקהלי יעד

מגוונים, לאמצעי השפעה מגוונים, למשאבים הלאומיים, הכוללים של מדינה, במטרה להשיג את המטרות הלאומיות. הגדרות אלו יכולות לחזק את הטיעון, כי "המאבק על התודעה" הוא "לוחמה פסיכולוגית" בשם מחודש. אך ההגדרות הצבאיות האמריקניות הן שונות, צרות יותר, ומוגבלות יותר לתחום העיסוק הצבאי.

ההגדרה במילון למונחים צבאיים של צבא ארצות הברית:

Psywar Psychological Warfare

The planned use of propaganda and other psychological actions having the primary purpose of influencing opinions, emotions, attitudes, and behavior of hostile foreign groups in such a way as to support the achievement of national objectives.

(DOD, 2001, p. 343)

תרגום:

לוחמה פסיכולוגית

השימוש המתוכנן בתעמולה ובפעולות פסיכולוגיות אחרות במטרה להשפיע על דעות, רגשות, גישות, והתנהגות של קבוצות זרות עוינות, בצורה התומכת בהשגת היעדים הלאומיים.

PSYOP Psychological Operations

Planned operations to convey selected information and indicators to foreign audiences to influence their emotions, motives, objective reasoning, and ultimately the behavior of foreign governments, organizations, groups and individuals. The purpose of psychological operations is to induce or reinforce foreign attitudes and behavior favorable to the originators objectives.

(DOD, 2001, p. 343)

תרגום

מבצעים פסיכולוגיים

מבצעים מתוכננים להעברת מידע סלקטיבי וסימנים סלקטיביים לקהלי יעד זרים, על מנת להשפיע על הרגשות, המניעים, החשיבה האובייקטיבית,

ולבסוף על התנהגות ממשלות, ארגונים, קבוצות ויחידים זרים. תכליתם של המבצעים הפסיכולוגיים היא לגרום או לחזק דעות והתנהגויות של זרים, בדרך התואמת את מטרות יוזם הפעולה.

שתי ההגדרות האחרונות, מציגות את הלוחמה הפסיכולוגית ככלי להשפיע על קהלי יעד מגוונים במלחמה. ההגדרות אינן מוגבלות לתקשורת המונים, אלא להעברת מידע. בכך קיימת חפיפה גדולה לתחום "המאבק על התודעה", כפי שהוא בא לידי ביטוי בהגדרות הקודמות. יחד עם זאת, הראיה הצבאית האמריקנית של הלוחמה הפסיכולוגית היא של כלי צבאי אופרטיבי, אשר נועד להשיג הישגים במלחמה באמצעים לא צבאיים בלבד.

הרשימה הארוכה לעיל, של מונחים העוסקים בתחום קרוב אך לא חופף ל"מאבק על התודעה", נועדה להוות בסיס להמשך הדיון על מקומו של "המאבק על התודעה" במלחמה הפוסט מודרנית. השאלה המרכזית אשר נשאלה בהקשר ל"מאבק על התודעה" היא בחידוש של המונח לעומת העבר. ההגדרות השונות אשר הוצגו מדגישות כי תחום ה"מאבק על התודעה" אינו חדש. עסקו בו בהקשר למלחמה הקלאסית, ובהקשר למלחמה המודרנית, וראו בו הן כלי להשגת יעדי מלחמה, והן במה להשגת יעדים מדיניים נוספים. יחד עם זאת כבר בהגדרות הקיימות ל"מאבק על התודעה" קיים חידוש ביחס לעבר: ההתייחסות למימד החברתי יחד עם מימד המידע, הראיה של תחום התודעה ברמת האסטרטגיה רבתי. ניתן לקבוע כי המדובר בעיסוק בתחום אשר אינו חדש, אך בכלים חדשים ובהדגשות חדשות. בפרק הדיון אציג את הטיפולוגיה המוצעת למונחים השונים, וכן הצעה להגדרת המונח. בפרק הבא יוצגו הגישות השונות למלחמה הפוסט מודרנית, ודרכן הסיבות למרכזיות המושג "מאבק על התודעה".

פרק ב': **המלחמה הפוסט מודרנית וה"מאבק על התודעה"**
במונח "המלחמה המודרנית" מתייחסים למלחמות המחצית השניה של המאה העשרים, אשר התנהלו בעולם מאז מלחמת העולם השניה, והתפתחו מהמלחמה הקלאסית. הוגים שונים בתחום ההיסטוריה הצבאית, האסטרטגיה ומדעי המדינה עסקו במאפייני המלחמה המודרנית, ולהבדלים בינה לבין המלחמה הקלאסית.
בהצגת מאפייני המלחמה הפוסט מודרנית אתמקד בשלושה תיאורטיקנים, אחד ישראלי, אחד אנגלי ואחד אמריקני ממוצא מזרח אירופי. שלושתם באים מדיסציפלינות שונות: אבי קובר בא מתחום לימודי אסטרטגיה במדעי המדינה; מייקל הווארד הוא היסטוריון צבאי; אדווארד לוטוואק הוא תיאורטיקן צבאי והוגה דעות מתחום ההגות הצבאית והמדינית.
תחילה אציג את עיקרי התפיסות של כל אחד מהחוקרים על המלחמה המודרנית, והתפתחותה למלחמה הפוסט מודרנית. בהמשך הפרק אנתח את מקום "המאבק על התודעה" במלחמה הפוסט מודרנית, תוך ניסיון להציג: מדוע תפס תחום ה"מאבק על התודעה" מקום מרכזי במלחמה הפוסט מודרנית?

מאפייני המלחמה הפוסט מודרנית

אבי קובר, חוקר מתחום מדעי המדינה – חקר המלחמות, מפרט במאמר על המלחמה ושדה הקרב העתידי את המגמות של השינויים במלחמה מודרנית (קובר, 2002, ע' 238):

- מגמות סותרות של התרחבות היקף המלחמה וצמצומה.
- ירידת משקלם של סכסוכים קונבנציונאליים.
- ירידת משקלו של המימד האופרטיבי של האסטרטגיה.
- עליית חשיבותן של שחיקה והתשה.
- שקיעת ההכרעה הצבאית.

- אינטגרציה בין מרכיבי הכוח.
- טשטוש הגבולות בין רמות המערכה.
- מורכבות יתר של שדה המערכה.

קובר מדגיש תחום צבאי חדש: תחום לוחמת המידע, המאפשר לטענתו לנהל עימות ויתכן אף להכריע בו מבלי להיזקק כלל למפגש פיזי בין הכוחות הצבאיים של שני הצדדים (שם).

בניתוח של מגמות ההתפתחות של המלחמה המודרנית מודגשת ירידת משקלו של המימד האופרטיבי באסטרטגיה. במלחמות הקלאסיות היתה דומיננטיות של מימד זה, על פני המרכיבים האחרים – החברתי, הכלכלי והלוגיסטי. השינוי מהווה נקודה מרכזית להבנת "המאבק על התודעה", ומשקלה היחסי במלחמה המודרנית.

המגמות השונות, המוצגות על ידי קובר כמאפיינים של המלחמה הפוסט מודרנית, מהוות בסיס להבנה של עליית מרכזיות העיסוק ב"מאבק על התודעה" במלחמה בישראל.

שקיעת ההכרעה הצבאית פותחת שתי אופציות ברורות: השגת הכרעה לא צבאית, או אי השגת הכרעה. בשתי האופציות המאבק על התודעה הוא מרכזי: בראיה של החוקר השבדי פרימן, בהגדרתו ללוחמת תודעה, הרי ניתן לראות במלחמה הפוסט מודרנית אפשרות להשגת ניצחון תודעתי על ידי שני הצדדים בו זמנית.

המגמה של התמקדות בשחיקה והתשה במסגרת המלחמה הפוסט מודרנית קשורה אף היא לעליית המאבק על התודעה: היכולת להשפיע על תודעת חברה לאורך זמן, החוסן החברתי – מהווים חלק מתודעת ציבור, הן במלחמה והן בעיתות לא מלחמתיות.

טשטוש הגבולות בין רמות המערכה חשוב לניתוחו של מיקום נכון לעיסוק אקדמי ומוסדי במאבק על התודעה. כפי שהוצג בפרק המושגים, אין שיוך ברור של התחום לרמת מערכה אחת. היא אמנם שייכת יותר לרמת

האסטרטגיה רבתי, אך יש הרואים במאבק על התודעה נושא לטיפול ברמה האופרטיבית. טשטוש הגבולות קיים גם בהקשר לגבולות שדה המערכה. לדוגמה, ההבדלה בין תודעת הציבור לבין תודעת המפקדים.

רמות האסטרטגיה

אדווארד לוטוואק ניתח בשנות השמונים את מאפייני המלחמה הפוסט מודרנית, תוך הדגשת המאפיינים הפוסט הרואיים שלה. לוטוואק חילק את המלחמה לחמש רמות עיסוק שונות, הנחלקות אנכית וגם אופקית. הרמות של המלחמה הן: הרמה הטכנית, הרמה הטקטית, הרמה האופרטיבית, הרמה האסטרטגית והרמה של האסטרטגיה רבתי.

החלוקה של המלחמה לרמות היא בעלת חשיבות גדולה לעיסוק בנושא "המאבק על התודעה", כאשר הסיווג של המונחים הנרדפים לרמה מסויימת, מדגיש את הבעייתיות בעיסוק בנושא. בניתוח המונחים בפרק הקודם, הוצג כל מונח בקשר היחסי שלו לרמות המלחמה של לוטוואק.

עשור מאוחר יותר עסק לוטוואק בניתוח מאפייני המלחמה הפוסט הרואית (Luttwak, 1994, P. 110). לוטוואק חזה את סופו של המושג "המלחמה הטוטאלית" בעידן המודרני, עקב הרגישות יוצאת הדופן בחברות המודרניות לנפגעים. לוטוואק רואה את הסיבה העיקרית לתפנית זו בשינוי היסודי, שחל בהרכב המשפחה המודרנית: ילדים יחידים, יחסית לעידן הקודם, וכן ציפייה לשרידות גבוהה של כל בני המשפחה (Luttwak, 1995, P. 115).

על פי לוטוואק (Luttwak, 1996) הערכים המודגשים במלחמה הפוסט הרואית הם שונים מאלה, שהיו במלחמות העבר. דגש מרכזי במלחמה הפוסט הרואית הוא על מחיר המלחמה. על פי ההנחה הפוסט הרואית, העולם המודרני שואף בעיקר לרווחת הפרט ולא לרווחת הציבור. המשמעות בתחום המלחמה: נכונות מועטה לנהל מלחמות עקב שאלת המחיר האישי של האבידות. הקשר של "המאבק על התודעה" יכול להיות מרכזי בהקשר

זה – בניתוח חברות ומוכנותם לשלם או לא לשלם מחיר אבידות, והיכולת להשפיע על התודעה הקולקטיבית של הציבור בהקשר זה. המשמעות העיקרית לנושא ה"מאבק על התודעה" היא בסף רגישות גבוה מאוד לאבידות, המחייב התייחסות חדשה כלפי החברה האזרחית, המהווה חלק מרכזי מהמאבק על התודעה. אף יתכן, ו"המאבק על התודעה" תופס מקום מרכזי במלחמה על חשבון המימד האופרטיבי, המודגש בקרב הפיזי, והתובע קורבנות רבים בנפש.

מימדי המלחמה

תיאורטיקן צבאי אחר, החוקר את המלחמה המודרנית, הוא האנגלי מייקל הווארד. בספרו, "הסיבות למלחמות", הוא חילק את המלחמה לארבעה מימדים: המימד הטכנולוגי, המימד הלוגיסטי, המימד האופרטיבי, והמימד החברתי (Howard, 1986, P. 105). הווארד מנתח את מלחמות המאה העשרים, ומגיע למסקנה כי שינוי במימדים האופרטיבי, טכנולוגי ואף הלוגיסטי – אינם מהווים מהפכה במלחמה. השינוי היחיד, המביא למהפכה ממשית בעולם המלחמה, הוא שינוי במימד החברתי. מה הקשר ל"מאבק על התודעה"? תחום העיסוק של התודעה הוא במימד החברתי, בתודעת החברות הנלחמות. אך האם מדובר ב"מאבק על התודעה" של הצבאות בהשפעה גם על המימד האופרטיבי? ניתן אף להרחיק ולראות ב"מאבק על התודעה" חלק מהמימד הטכנולוגי – והשינוי, שהחל במימד זה בעשור האחרון, בנושא המידע, מהווה פן מרכזי. הניתוח של הווארד מהווה מסגרת תיאורטית חשובה להמשגה של תחום "המאבק על התודעה". קיימים מונחים שונים בשימוש בתחום העיסוק, אלה סווגו לפי שיוכם למימדים השונים של המלחמה על פי הווארד ולרמות המלחמה על פי לוטוואק. הווארד רואה במימד החברתי מימד מרכזי יותר מהמימדים האחרים. הוא ניתח את השינויים, אשר חלו במלחמה במשך ההיסטוריה, והגיע למסקנה כי בקרב המפקדים, המנהלים את שדה הקרב, קיימת חולשה ביכולת

הניתוח של המימד החברתי, ועל כן המסקנה שלו היא שהשגיאות החריפות של האסטרטגים קורות, כאשר חל שינוי במימד החברתי (Howard, 1986, P. 110).

הווארד מנתח את המימד החברתי על רקע המלחמה הקרה, תוך הדגשת המימד החברתי בניהול מלחמה גרעינית. הוא מדגיש בניתוח שלו את ההבנה של המנהיגים את טיב החברות, אותם הם מובילים, ואת מוכנותם להשתמש בכוח (במקרה שלו בנשק גרעיני). על פי הווארד, חברות עם מנגנוני שליטה חברתיים מרכזיים הן בעלות יתרון, שמאפשר להן לעמוד בפני אתגרים של מלחמה והמחיר הצפוי שלה (Ibid, P. 111). משמעות העניין לנושא של "המאבק על התודעה" היא תפיסתו של הווארד את הדומיננטיות של המימד החברתי. תודעת החברה מהווה חלק מהמימד החברתי, ויתכן כי ניתן לראות במימד החברתי את תודעת החברה.

שלושת התיאורטיקנים עוסקים בהיבטים שונים של המלחמה המודרנית, הפוסט מודרנית, והפוסט הרואית. שלושם מדגישים את מרכזיות המימד החברתי במלחמה העתידית. על אף שאף אחד מהם לא עסק ב"מאבק על התודעה", הרי ששלושתם עוסקים במרכיבים של התודעה הציבורית ומשמעותה להשגת ניצחון במלחמה הפוסט מודרנית.

בפרק הקודם הוצג כי התחום אינו חדש, אלא המדובר בחידוש בהדגשה ובמרכזיות העיסוק בנושא בניהול המלחמה ברמות השונות. בראייה של המלחמה הפוסט מודרנית השאלה העולה היא האם "המאבק על התודעה" הוא כלי פעולה צבאי או מדיני? האם מדובר ביעד מדיניות או בכלי להשגת יעדים אחרים?

הגישה של לוטוואק, של שיוך הנושאים החברתיים לרמת האסטרטגיה רבתי, מפנה את ה"מאבק על התודעה" לרמת עיסוק של יעד מדיניות מרכזי, ויתכן אף מכריע בעידן הפוסט מודרני. התפיסה החדשה של פרימן השבדי (Friman, 1999) הרואה בלוחמת התודעה אפשרות חדשה של הכרעת

מלחמות כאשר כל צד בתודעה חושב כי הניצחון שלו - מדגימה חשיבה חדשה. הקביעה של קובר, על האפשרות להכריע מלחמה בלי חיכוך פיזי, מהווה הדגמה נוספת בעידן הפוסט מודרני, הרווי מידע, להכריע את המימד התודעתי של חברה ובכך להשיג ניצחון בלי נפגעים בחיכוך גבוה. בכל הרבדים נראה כי המאבק על התודעה שייך לרמה של האסטרטגיה רבתי, הן במובן האפשרויות הגלומות בו למלחמה שונה מבעבר, שיתכן ואף מגיעה לידי הכרעה לא קשור לשדה המערכה הפיזי.

פרק ג': מקרה בוחן: חומת מגן וה"מאבק על התודעה"

על מנת להדגים את "המאבק על התודעה" כחלק מהמלחמה הנוכחית של ישראל בפלסטינים, אציג מקרה בוחן עדכני, המהווה ניסיון ישראלי להשיג את היעד של "מאבק על התודעה" מול מספר קהלי יעד שונים. מקרי הבוחן מביאים רק כלי אחד למאבק על התודעה, דרך התווך התקשורתית.

באפריל 2002 יזמה ישראל מבצע צבאי רחב היקף, בשטחי יהודה ושומרון, אשר נועד להביא לשליטה ביטחונית ישראלית בשטחי הרשות הפלסטינית עקב ריבוי פיגועי הטרור נגד מטרות ישראליות בחודשים, אשר קדמו למבצע.

המבצע כלל הפעלת כוחות צבאיים גדולים, בהיקף שלא נראה כמותו בישראל מאז מלחמת שלום הגליל ב – 1982. במסגרת תכנון המבצע הוחלט על ביצוע מערכה תקשורתית, אשר נועדה להשפיע על דעת הקהל. מדינת ישראל ראתה שלוש קבוצות שונות בתכלית להשפעה: דעת הקהל הפנימית הישראלית; דעת הקהל העולמית המערבית; ודעת הקהל הפלסטינית. צה"ל, בעבודה משותפת עם משרד החוץ, החליט להיערך בצורה מתוכננת להתמודד על קהלי היעד*.

בניתוח להלן יוצגו נתונים ראשוניים על האופן בו נתפס המבצע בעיני שלושת קהלי היעד השונים על פי התקשורת הגלויה. קהל היעד המערבי מגוון מאוד, ואין דין קהל היעד האמריקני כדין קהל היעד האירופי. בתוך קהל היעד האירופי קיים גיוון גדול גם כן. הניסיון לסיווג, שיערך להלן הוא כללי, ובא להדגיש את הבעייתיות ב"מאבק על התודעה", שכן בפניה לקהל יעד אחד – נוצרת תמונה הפוכה מהנדרש לקהל יעד אחר. נושא זה יהיה ראוי

---

*המקור למידע מסדרת דיונים בראשות ראש אגף תכנון ומבצעים בצה"ל בהם השתתפתי,

בתקופה שקדמה למבצע ובמהלכו.

להרחבה בפרספקטיבה רחוקה יותר. כמו כן מוצג המימד התקשורתי בלבד, ולא כלל הכלים, המאפשרים להשפיע על קהלי היעד.

הניתוחים הראשונים, אשר בוצעו ביחס לתודעת הציבור במלחמה, נעשו בישראל. מחקר ראשון, של המרכז להגנת הדמוקרטיה בישראל – "קשב", עוסק בשאלה: כיצד הוצג מבצע "חומת מגן" לקהל היעד הפנימי הישראלי, בתקשורת הישראלית?

הפתיחה לניתוח נושא התודעה הישראלית חשובה להמשך הדיון, הציטוט מובא במלואו:

בתוך סבך הטענות, ההכחשות וההטעיות, שהותיר מבצע "חומת מגן" בתודעה הישראלית, הפלסטינית והעולמית, דומה שאפשר למצוא קביעה עובדתית אחת ויחידה שאיש לא יתנגד לה: מעולם לא נפערה תהום תודעתית עמוקה כל כך בין החברה הישראלית ובין שאר העולם. בעיני רוב הישראלים, מבצע "חומת מגן" היה עוד שלב במלחמת אין – ברירה קלאסית, ניסיון כמעט נואש להתגונן בפני גל הטרור חסר תקדים באכזריותו; בעיני רבים בעולם, זו הייתה פלישה שתוכננה ונוהלה על ידי ממשלה ישראלית כוחנית, סרבנית שלום, ושנועדה לחסל את הרשות ולהחזיר את גלגל ההיסטוריה לאחור, אל הימים שלפני הסכם אוסלו. הישראלים ראו את צה"ל עוסק בלכידת מבוקשים ובאיתור מעבדות נפץ; העולם ראה טנקים של צה"ל מוחץ מכוניות פרטיות, גדרות וקירות ברחובות הרוסים של שכם וג'נין; הישראלים ראו עוד ועוד הלוויות של נפגעי פיגועים; בעולם ראו עוד ועוד הלוויות של הרוגים פלסטינים.

(דור, 2003, ע' 9)

הנרטיב הישראלי

במהלך מבצע חומת מגן ישראל הוצגה חזית אחידה יחסית של "נרטיב" המבצע. הנרטיב, על מרכיביו השונים, הוצג על ידי הדוברים הרשמיים של משרד ראש הממשלה, משרד החוץ וצה"ל (Goodman, 2003).

עיקרי הנרטיב: מדינת ישראל יצאה למבצע "חומת מגן" כתגובה למתקפת טרור מצד ארגונים השוהים בשטחי הרשות הפלסטינית, כאשר הרשות אינה מבצעת את המוטל עליה במסגרת ההסכמים עם ישראל של טיפול בטרור. המבצע כלל טיפול צבאי ישראלי בתשתית הטרור: מעצר מחבלים; חשיפת מעבדות חבלה ומאגרי נשק; מבלי לחסל את המבנה המוסדי של הרשות הפלסטינית.

הנרטיב הפלסטיני

ההסברה הפלסטינית מציגה לאורך השנים נרטיב אחיד, עקבי, אשר אינו קשור בהכרח לאירוע מסויים. הנרטיב הפלסטיני מתמקד בשלושה אלמטים קבועים: סוגיית הכיבוש; סוגיית החלש מול חזק ובסוגיית הקורבן (Bedein, 2002). בהקשר המידי של מבצע "חומת מגן" באו לידי ביטוי הסוגיות בצורה ברורה: מדינת ישראל מנצלת הזדמנות לחסל את הרשות הפלסטינית, אשר נבנתה בחלק משטחי יהודה, שומרון ועזה (סוגיית הכיבוש). היא מנסה לבנות ממשלת בובות, אשר תכשיר את ההתנחלויות הישראליות ואת הנישול מהאדמות, ולהכתיב הסדר מדיני, אשר לא יכלול מדינה פלסטינית עצמאית (סוגיית הכיבוש וכן החלש). מדינת ישראל אינה מקיימת את החוק הבינלאומי וההחלטות בעניין פלסטין, והורגת ללא אבחנה פלסטינים לא חמושים (סוגיית הקורבן). כמו כן הובלט הסבל של האזרחים הפלסטינים הפשוטים, עקב הסגר (מדגיש את שלושת הסוגיות).

הנרטיב העולמי

הנרטיב העולמי שונה מאוד ממקום למקום. כאן אציג רק את עיקרי הנרטיב האמריקני והאירופי. הנרטיב האירופי שונה ממדינה למדינה, אך יש בו קווים מאחדים. מדובר בנרטיב העיקרי, אשר הוצג על ידי התקשורת במהלך תקופת המבצע (Goodman, 2003).

הנרטיב האמריקני: מדינת ישראל יצאה למלחמת מנע נגד גורמי טרור בשטחי הרשות הפלסטינית. המטרה של חיסול הטרור לגיטימית, ולא ברור שהשיטה מתאימה להשגת היעד. לישראל הזכות להגנה עצמית, אך אל לה לחסל את הרשות הפלסטינית ולפגוע בחפים מפשע.

הנרטיב האירופי: מדינת ישראל כובשת מחדש את שטחי הרשות הפלסטינית, על מנת לשמור על ביטחונה, אשר נפגע מאוד בחודשים שקדמו למבצע. הכוחות הישראליים השתמשו בכוח יתר על מנת להשיג את היעדים, גם אם היעדים היו לגיטימיים. קיימות שאלות יסוד בדבר הלגיטימיות של פעולות צה"ל בשטחי הרשות הפלסטינית. אמנם לישראל הזכות להגן על עצמה, אך כדאי שישראל תבחן מדוע הגיעה למצב, אליו נקלעה (Goodman, 2003).

שלושת הנרטיבים המרכזיים אשר הוצגו מדגישים את הבעייתיות ביעד של מאבק על התודעה. המסרים המוצגים עבור קהל יעד פנימי לעיתים סותרים את המסרים הנדרשים על מנת "לכבוש" קהל יעד אחר. האם ישראל חזקה ושולטת או חלשה ומותקפת? האם לצה"ל הכוח לנצח, או שמא מדובר במלחמה ארוכה ומתישה? ברור כי קהלי יעד שונים רואים בצורה שונה את התמונות המוצגות של הקונפליקט: ישראלי רואה בגאווה טנק עם איש מילואים המגן על משפחתו, בו בזמן שהאירופי רואה את עוצמת הטנק מול חולשת האזרחים, והפלסטיני רואה את הטנק הכובש מחדש את שטחי הרשות הפלסטינית. אין "צדק" בזירה התקשורתית. קיימים נרטיבים שונים, המשרתים קהלי יעד שונים, ומהווים חלק חשוב ב"מאבק על התודעה".

פרק ד': דיון: תיחום המונח, הגדרתו ומקומו בניתוח המלחמה
רשימת המונחים, העוסקים בתחום ההשפעה על התודעה הציבורית במלחמה, היא, כפי שהוצג בפרק הראשון, ארוכה. אין הסכמה או אחידות בהגדרות של המונחים עצמם, כאשר למונחים מסויימים קיימות הגדרות הפוכות. יש טעם לבנות תחילה טיפולוגיה של מונחים בקבוצות. בהמשך יוגדר תחום העיסוק של "המאבק על התודעה", ואת מקומו בניתוח המלחמה הפוסט מודרנית בישראל. לבסוף, ארצה להציע את המיקום האקדמי והמוסדי להמשך הטיפול בנושא.

טיפולוגיה של המונחים

המונחים השונים בתחום "המאבק על התודעה" ניתנים לחלוקה טיפולוגית בין יעדים להשגה במלחמה לבין כלי פעולה להשגת היעדים, ובתוך כלי הפעולה בין כלי פעולה צבאיים ללא צבאיים.

חלוקה נוספת ניתן לבצע בין המונחים העוסקים ברמה הטקטית והאופרטיבית, קרי ברמות העיסוק הצבאיות, לבין רמות האסטרטגיה והאסטרטגיה רבתי (עפ"י לוטוואק).

חלוקה של המונחים בין יעדים בתחום המדיניות לכלי פעולה:

יעדי מדיניות	כלי מדיניות להשגת היעדים
דיפלומטיה ציבורית	לוחמה פסיכולוגית
לוחמה פוליטית	לוחמת מידע
	תעמולה
	אמצעים אקטיביים
	הסברה
	הונאה
	לוחמה מודיעינית
	דיסאינפורמציה

החלוקה הטיפולוגית המוצעת מפרידה בין נושאי- על של מדיניות, לבין כלים להשגת היעדים. החלוקה ברורה על פי ההגדרות אשר הוצגו בפרק הראשון. הדיפלומטיה הציבורית מהווה מדיניות בעתות שלום ומלחמה, להצגת תדמית ציבורית של מדינה. יעדה – הצגת תדמית על פי הרצוי לקובעי המדיניות (יתכן חיובי ויתכן כוחני).

הלוחמה הפוליטית מהווה מדיניות בעתות שלום ומלחמה, ומטרתה השגת יעדים פוליטיים של קובעי מדיניות באמצעות כלים שונים. ניתן לראות במדיניות האמריקנית החדשה בעולם לוחמה פוליטית (חירות עולמית).

כלי המדיניות להשגת היעדים כוללים כלים פשוטים יחסית, כמו הונאה, וכלים מורכבים מאוד, כמו לוחמה פסיכולוגית. ניתן לחלק את כלי המדיניות בין תחום העיסוק הצבאי/ ביטחוני לבין התחום האזרחי:

כלי מדיניות להשגת היעדים	מבצע כלי הפעולה	שיוך העיסוק	לרמות
לוחמה פסיכולוגית	צבאי בטחוני אזרחי משולב	רמת רבתי, אופרטיבי	אסטרטגי, אסטרטגיה, אופרטיבי
לוחמת מידע	צבאי בטחוני אזרחי משולב	רמת רבתי, אופרטיבי	אסטרטגי, אסטרטגיה, אופרטיבי
תעמולה	צבאי בטחוני אזרחי משולב	רמת והרמה האופרטיבית	האסטרטגיה והרמה האופרטיבית
אמצעים אקטיביים	אזרחי	רמת רבתי ואסטרטגיה	האסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה

הסברה	אזרחי	רמת האסטרטגיה רבתי ואסטרטגיה
הונאה	צבאי	רמה טקטית ואופרטיבית
לוחמה מודיעינית	צבאי	רמה טקטית ואופרטיבית
דיסאינפורמציה	אזרחי	רמת אסטרטגיה

הכלים השונים, העומדים בפני מקבלי ההחלטות, על מנת להשיג את היעדים ב"מאבק על התודעה", מקורם בתחומי הפסיכולוגיה הציבורית. האפשרות להשתמש בכלי הפסיכולוגיה, על מנת להשפיע על קהלי יעד שונים, ברורה. קיימים הבדלים בין כלי המדיניות השונים, בעיקר ביעילות השימוש בהם על ידי גורמי הממסד השונים. התחומים הצבאיים הם אותם כלים, אשר בהם לצבא יתרון ממשי בהפעלתם: ביצוע הונאה, ושימוש בלוחמה מודיעינית.

התחומים האזרחיים הם אותם כלים, בהם קיים יתרון יחסי, שלא יעסוק בהם הצבא, וכי עדיף שיעסקו בו גורמים אזרחיים ממסדיים. בכלים האזרחיים כללתי את האמצעים האקטיביים, ההסברה והדיסאינפורמציה. ההבדלה כאן נובעת בעיקרה מזיהוי המקור של המשתמש בכלי, והמשמעות למדינה ריבונית, המשתמשת בכלים אלו באמצעות הצבא.

קיימים מספר כלים, בהם איני רואה יתרון של שליטה צבאית או אזרחית, אלא צורך של עבודה משולבת על ידי הצבא והגורמים האזרחיים והביטחוניים. כלים אלה הם המורכבים יותר, וכוללים את הלוחמה הפסיכולוגית, לוחמת המידע והתעמולה.

"המאבק על התודעה" דיון והגדרה

תחום העיסוק ב"מאבק על התודעה" החברתית במלחמה אינו חדש. הוגי דעות בעבר התייחסו לתודעה, ולצורך בהכרעה באמצעותה משחר ההיסטוריה. יחד עם זאת חל שינוי בניתוח התיאורטי של התחום: ההתייחסות בעבר הייתה למרכיב האופרטיבי של התודעה, קרי תודעת המפקדים הנלחמים והצורך להשפיע על קבלת ההחלטות שלהם. העיסוק הנוכחי הוא במרכיב החברתי, בתודעה הקולקטיבית של החברות הנלחמות. הדומיננטיות של המרכיב האופרטיבי ירדה מאוד, כפי שהוצג על ידי קובר. בנוסף, שינוי במימד הטכנולוגי, 'מהפכת המידע', מאפשר השפעה בצורה מחדשת על התודעה של כל פרט ופרט בכל מקום.

כיצד אגדיר את "המאבק על התודעה"? בראיה הכוללת ניתן לראות את התחום כשייך למספר מימדים של המלחמה: הן למימד החברתי, הן למימד הטכנולוגי, ובו זמנית למימד האופרטיבי. להלן ההגדרה:

"המאבק על התודעה" במלחמה הוא ניסיון כולל של מדינה, או ישות לא מדינתית, להשפיע על קהלי יעד שונים. זאת, במטרה להשיג ניצחון בהתמודדות לאומית. הכלים להשגת השפעה תודעתית מגוונים ומבוססים על הכרת תרבות וחברה, פוליטיקה, התקשורת, החינוך – וכל אמצעי אשר ישפיע על תודעת קהל היעד הנבחר.

למה מביאה ההמשגה הבלתי נכונה? כפי שהוצג בפרק המונחים, קיים בלבול רב בין המונחים, ובמהות השימוש בהם. השימוש במונח המהווה כלי פעולה, להבדיל ממדיניות – יכולה להביא לעיוותי תפיסה, גם בתוך פורום סגור, על מה מהות הדיון.

בפורום צבאי, המתמקד ברמה האופרטיבית, השימוש במונח "מאבק על התודעה", אשר, כפי שהוצג, מהותו במימד החברתי ובחיבור לתחום הטכנולוגי, יכול להביא לפעולות ברמה הטקטית אשר נוגדות את היעדים ברמת האסטרטגיה רבתי. עצם העיסוק הצבאי התורתי בתחום "המאבק על

התודעה", והשימוש הנרחב במונח "הכרעה תודעתית" מביא לחוסר הבנה לפירוש המעשי הצבאי: הרי בצבא יש לתרגם את משמעות המונח התורתי, ולגזור מהתורה טכניקות לחימה ותרגולות. אלו תרגולות יתאימו ל"מאבק על התודעה"?

לאיזו דיסציפלינה לשייך את התחום? המדובר בתחום עיסוק מחקרי אינטרדיסציפלינארי המשלב את נושאי מדעי המדינה, הפסיכולוגיה והתקשורת.

כיצד כדאי להמשיך לעסוק בנושא? בשלב ראשון יש לפרסם את המונחים השונים, את משמעות ההבדלים ביניהם, ולהגיע להכרה של מורכבות ההמשגה. בשלב הבא קיים צורך לנתח לעומק את מרכיבי התודעה הציבורית במלחמה, ודרכי ההשפעה עליה, תוך בחינת מקרי בוחן במלחמות העבר.

ביבליוגרפיה

- בן אליהו איתן (1991), " התקשורת כזירה במלחמה" **מערכות** 322 עמ' דור דניאל (2003) **מאחורי חומת מגן** תל אביב: הוצאת בבל.
- המועצה לביטחון לאומי (2002) **הצעה למערך ההסברה**, מסמך מדיניות, משרד ראש הממשלה.
- המכון הישראלי לדמוקרטיה (2002), "צה"ל והתקשורת בעתות מלחמה" **פרוייקט צבא חברה** ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- יגר משה (1986) **לתולדות מערך ההסברה של מדינת ישראל**, הרצליה: להב.
- יעלון, משה (2002) "הסביבה האסטרטגית ועקרונות המענה" בתוך: כנס הרצליה **מאזן החוסן והביטחון הלאומי** הנוף האסטרטגי החדש: מגמות, אתגרים ומענים, אוגדן חלק ב', עמ' 362 – 372.
- כספי דן (1995) **תקשורת המונים** תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, כרך ב'.
- לוטווק, אדווארד (2002) **אסטרטגיה של מלחמה ושלום** תל אביב: מערכות.
- לידל הארט, ב.ה. (1978) **האסטרטגיה של גישה-עקיפה** תל אביב: מערכות.
- מבקר המדינה (2002) **מערך ההסברה בישראל** דו"ח מבקר המדינה 52 א' עמ' 37 – 52.
- מררי, אריאל (1982) "לוחמה פסיכולוגית" **סקירה חודשית** 12 עמ' 3-11.
- נר, שמואל (2002) **העימות המוגבל – קובץ מאמרים** זרקור 7, צה"ל/ אמ"צ/ תוה"ד.
- סון טסו (1998) **חכמת המלחמה** תל אביב: מערכות.
- צה"ל/אגף מבצעים/ חטיבת תורה והדרכה (1997), "לוחמת מידע", **תצפית** 18.
- צה"ל/אגף מבצעים/חטיבת תורה והדרכה (1997) **ההסברה והתקשורת**

כרכיב בעבודת המפקד והמטה, הוראה.

קובר אבי (2002) "המלחמה ושדה הקרב העתידי" בתוך: גולן חגי (עורך)

מרקם הביטחון תל אביב: מערכות.

קונפינו מיכאל (2002) "הרטוריקה כשדה קרב (על תעמולה, דפוסי הסתה

וגבולות חופש הביטוי)" בתוך: קונפינו מיכאל (עורך) **כוח המילים וחולשת**

הדעת: תעמולה, הסתה וחופש הביטוי תל אביב: עם עובד. עמ'

שלייפר רון (2002) **הלוחמה הפסיכולוגית בישראל** אונ' בר אילן: הוצאת

בס"א.

שלייפר רון (2002) "לוחמה פסיכולוגית והסברה – ג'נין כמשל" **מערכות**

.384

שפירא שלמה (2000) "התקשורת כזירת הלחימה החדשה" **מערכות** 371.

Askenasy, Alexander R. (1982) " Role of Psychological Operations within the Military mission" in Mclaurin Ron D. (Ed.)

Military Propaganda: Psychological Warfare and Operations

New York: Praeger, p 9-18.

Badsey, Stephen (ed) (2000) **The Media and International**

Security The Sandhurst Conference Series London: Frank

Cass Press.

Bedein Davis (2002) "Israel and the Palestinians: Why the

Palestinians are winning the Media War" **Reform Judaism**, Vol.

31 No.1.

Bloom, Richard (1991) "Propaganda and Active Measures" in:

Gal, Reuven and Mangelsdorff, A. David (Ed's) **Handbook of**

Military Psychology Chichester, England: John Wiley and

Sons.

Black John B (1975). **Organising The Propaganda Instrument**

– The British Experience. The Hague: Martinus Nijhoff.

Carnes Lord (1989) "National Strategy" in: Carnes, Lord and Barnett, Frank (Ed's) **Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach** Washington DC: National Defense University Press.

Codevilla, Angelo M.(1989) "Political Warfare" in Lord, Carnes and Barnett, Frank R (ed's) **Political Warfare and Psychological Operations** Washington D.C: National Defense University Press.

Department of Defense (2001). **Dictionary of Military and Associated Terms.**

Denning, Dorothy E (1999). **Information Warfare and Security** New York: ACM Press.

FBI (2003) "**Perception Management**" at: <http://www.fbi.gov>.

Friman, Henrik (1999) "**Perception Warfare: A perspective for the future**" Discussion Paper, Swedish National Defence College at: [http://www.militaryscience.org/public/media/publications/Friman\(1999\)PW.PDF](http://www.militaryscience.org/public/media/publications/Friman(1999)PW.PDF)

Goodman, Hirsch and Cummings, Jonathan (Eds.) (2003) **The Battle of Jenin: a case study in Israel's communication strategy** Tel Aviv: JCSS 63.

Howard, Michael (1986) "The Forgotten Dimensions of Strategy" in: Howard, Michael **The Causes of War** Cambridge: Harvard University Press, pp 101 – 115.

Jervis, Robert (1976) **Perception and misperception in International Politics** Princeton, N.J.:Princeton University Press.

Lord, Carnes and Barnett, Frank R.(1989) **Political Warfare and Psychological Operations** Washington D.C: National Defense University Press.

Luttwak, Edward N. (1987) **Strategy: The Logic of War and Peace** Cambridge: Harvard University Press.

Luttwak, Edward N. (1994) "Where are the Great Powers?" in: **Foreign Affairs** Volume 73 No. 4 pp 23-28.

Luttwak, Edward N. (1995) "Towards Post-Heroic Warfare" in: **Foreign Affairs** Volume 74 No. 3 pp 109-122.

Luttwak, Edward N. (1996) "A Post-Heroic Military Policy" in: **Foreign Affairs** Volume 75 No. 4 pp 33-44.

Mclaurin R.D (1982) " "Perceptions, Persuasion and Power" in Mclaurin Ron D. (Ed.) **Military Propaganda: Psychological Warfare and Operations** New York: Praeger, p 275-281.

Mclaurin R.D (1982) " Psychological Operations and National Security" in Mclaurin Ron D. (Ed.) **Military Propaganda: Psychological Warfare and Operations** New York: Praeger, p. 1-8.

Molander Roger C.; Riddile, Andrew S.; Wilson Peter A. (1996)"Strategic Information Warfare: A new Face of War., at: <http://www.rand.org/publications/MR/MR661/>

Paddock, Alfred (1989) "Military psychological Operations" in: Lord, Carnes and Barnett, Frank R **Political Warfare and Psychological Operations** Washington D.C: National Defense University Press, pp.

US Army Manual (1997) FM 100-6 Information Warfare

US Army Manual (2001) **FM 46-1 Public Affairs.**

US Army Manual (1998) **FM 34-36 Intelligence and Special Forces.**